

KAUBANDUSE INTENSIIVISTAMISE PROBLEEMID
MAJANDAMISE UUTES TINGIMUSTES

A. Siimon

NLKP XXVII kongress kiitis heaks Nõukogudemaa sotsiaal-majandusliku arengu kiirenduskontseptsiooni ja esitas programmilised seisukohad rahvamajanduse intensiivarengule ülemineku kohta. Nüüdistingimustes on majanduse ekstensiivse arendamise võimalused märgatavalt vähenenud. Ühtlasi on aga kujunenud oluline vajadus ja soodsad tingimused majanduse igakülgseks intensiivistamiseks: "Meie majandus on saavutanud taseme, et areneda ja areneda kiirelt mitte ressursside pideva suurendamise arvel, nagu varem, vaid majanduse igakülgse intensiivistamise teel - intensiivistamise tõstmisega kogu rindel" /2, lk. 18/.

Majandustegevuse intensiivistamine on pikaajaline strateegiline suunitlus, mille eesmärk on alandada elava ja asjastatud töö kulu toodetud rahvatulu ühiku kohta igas rahvamajandusharus, organisatsioonil ja ettevõttes. Intensiivareng tähendab arengut sügavuti, mahutatud vahendite, kulutatud ressursside parema kasutamise arvel.

Tootmise intensiivistamisel kerkivad esile testud raskuspunktid, on olemas tähtsad kasvuallikad, intensiivistamistegurid, kvalitatiivselt mõjusad jõud ühiskondlikus taastootmisprotsessis. Nendeks on töövõime kasv, materiaalsete kulutuste vähendamine, fonditootluse kasv, teaduslik-tehnilise progressi kiirendamine, toodangu kvaliteedi tõõtmine, majandusmehhanismi ümberkujuandamine, inimõiguste aktiveerimine /4, lk. 11 - 17; 5, lk. 13 - 14/.

Intensiivtegurid kaubanduses ei erine põhimõtteliselt intensiivteguritest tootmises. Nii siin kui seal on olemas intensiivistamise aktiivsed jõud tööprotsessi elementides. Ometi tuleks meie arvates eristada kahesuguseid intensiivteureid.

Esiteks tegurid, mille mõju käibeprotsessi intensiivistamisele, kaubakäibe juurdekasvule on vahetu. Nad on otseselt seotud tööprotsessi kolme elemendiga: tööjõuga,

töö objektiga ja töövahendiga. Nendeks teguriteks kaubanduses on tööviljakuse kasv, kaupade käibekiiruse suuremine, fonditootluse (pinnakoormatuse) tõus. Üleminek intensiivarengu teele nõuab, et kaubakäibe suurendamisel etendaksid valdavalt ja suurenevad osa just eespool nimetatud intensiivtegurid.

ENSV Kaubandusministeeriumi andmetel /3, lk. 59/ oli intensiivtegurite osa jaevõrgu käibe juurdekasvus üksikute tööprotsessi elementide lõikes ning XI viisaastakul ja XII viisaastaku esimesel aastal erinev (vt. tabel 1).

T a b e l 1

Intensiiv- ja ekstensiivtegurite osakaal ENSV
Kaubandusministeeriumi jaevõrgu käibe
juurdekasvu tagamisel (%)

Tegur	1980 - 1985	1985 - 1986
<u>Jaevõrgu käibe juurdekasv</u>	100,0	100,0
sh. tööviljakuse tõusu arvel	122,0	73,7
töötajate arvu muutumise arvel	-22,0	26,3
<u>Jaevõrgu käibe juurdekasv</u>	100,0	100,0
sh. kaubanduspinna koormatuse suure- nemise arvel	58,2	41,4
kaubanduspinna laienemise arvel	41,8	58,6
<u>Jaevõrgu käibe juurdekasv</u>	100,0	100,0
sh. käibekiiruse (käibesageduse) muutumise arvel	-115,5	112,3
kaubavaru muutumise arvel	+215,5	-12,3

Kaubandustöö spetsiifikat silmas pidades ei saa lugeda õigustatuks ei ülintensivset (tööjõud aastail 1980 - 1985, kaubavaru 1985 - 1986) ega üliekstensiivset arengut (kaubavaru aastail 1980 - 1985). Esimesel juhul võib kannatada teeninduskvaliteet, teisel juhul kaubandustöö efektiivsus.

Nimetatud kolmest intensiivtegurist tuleb kõige olulisemaks lugeda tööviljakuse kasvu, kuna selles kajastub (tööprotsessielementide omavaheliste seoste tõttu) kaudselt ka pinna koormatuse ja käibekiiruse suuremine. Siiski ei saa üldhinnangu andmist tööviljakuse kasvu põhjal pidada majanduslikult põhjendatuks. Kõigi kolme intensiivte-

guri mõju sünteesib endasse ressursitootluse (kaubakäibe ja ressursside üldmahu suhtarvu) kasv. NSV Liidu Kaubandusministeeriumi 1984. a. kinnitatud metoodilistes juhendites /7/ soovitatakse ressursside üldmahu leidmiseks summeerida palgafond (kaasa arvatud materiaalse ergutuse fond), põhifondide (kaasa arvatud üüritud ja tasuta kasutamiseks saadud põhifondid) ja normeeritavate käibevahendite aastakeskmine maksumus. Meie arvates ei ole selle metoodika alusel tagatud kõigi üheaegselt kasutatavate ressursside arvessevõtmine ja välditud samal ajal erinevate ressursside liikumisest ning läbipõimumisest tingitud dubleerimine. Sellele vaatamata võib infobaasi olemasolu korral välja arvutada ressursitootluse kasvu (kui intensiivteguri) ja ressursside üldmahu suurenemise (kui ekstensiivteguri) osatähtsuse kaubakäibe juurdekasvus kaubandusharus, -süsteemides ja -organisatsioonides.

Teiseks põhitegurid, mille mõju käibeprotsessi intensiivistamisele, kaubakäibe juurdekasvule ei ole võimalik otse arvutada, kuna nende mõju avaldub tööprotsessi elementide kaudu. Nendeks põhiteguriteks kaubanduses (nagu rahvamajanduses tervikuna) on teaduslik-tehniline progress ja majandamismehhanismi täiustamine, mis on omavahel tihedalt seotud. Teaduslik-tehniline progress kätkeb intensiivistamise võimalust, baasi, majandamismehhanism loob tingimused nende võimaluste realiseerimiseks.

Juhtiv roll kaubanduse intensiivistamisel kuulub seega teaduslik-tehnilisele progressile. Teaduse ja tehnika abiga on vaja kvalitatiivselt ümber kujundada kõik ressursid ja vabastada reserve nende intensiivseks kasutamiseks.

Ressursside kvalitatiivne areng tähendab kõigi tööprotsessielementide seisundit iseloomustavate kvalitatiivsete karakteristikute paranemist/parandamist. Intensiivarengu tagab:

t ö ö j õ u osas: müügisaalitöötajate, noorte, spetsialistide (sh. tehnilise ja matemaatilise haridusega) osatähtsuse tõus, tööjõu voolavuse vähenemine;

t ö ö v a h e n d i osas: aktiivsete põhifondide osatähtsuse suurenemine põhifondide üldmahu, põhifondide uuendamise ja kõlblikkuse koefitsientide suurenemine, kaubanduspinna osatähtsuse tõus kaupluste üldpinnas, ajakohaste, perspektiivsete, tehnikaga hästi varustatud, progressiivseid tehnoloogilisi lahendusi ja teenindusvorme ka-

sutavate ettevõtete osatähtsuse tõus ettevõtete üldarvus, ühe ettevõtte keskmise suuruse kasv;

t ö ö b j e k t i osas: kaubaressursside vastavus elanike nõudlusele, omakäibevahendite, normeeritavate käibevahendite osatähtsuse tõus käibevahendite üldmahus, seisva, nõudlust mitteomava kaubavaru puudumine, kaubavaru vastavus majanduslikult põhjendatud normatiivile.

Teaduslik-tehnilisest progressist tulenevate võimaluste elluviimisele ja ressursside kvalitatiivsele arengule aitab kaasa majandamismehhanismi sihipärane täiustamine. Planeerimise, stimuleerimise, majandamise süsteemist sõltub oluliselt, kuidas kasutatakse ja realiseeritakse teaduslik-tehnilise progressi saavutusi ning kui komplekselt uuritakse ja kasutatakse teisi spetsiifilisi (lokaalseid) tööprotsessi üksikute elementide intensiivarengu tegureid.

Sellepärast on igati põhjendatud üleminek uutele majandamistingimustele kaubanduses.

NSVL MN ja NLKP KK ühismäärus 17. juulist 1986. a. nr. 842 "Planeerimise, majandusliku stimuleerimise ja juhtimise täiustamisest riiklikus ja kooperatiivkaubanduses" on loogiliseks jätkuks 12. juuli 1979. a. ja sellele järgnenud ühismäärustele majandamismehhanismi täiustamiseks rahvamajanduses. Nimetatud ühismääruses on kavandatud ülesanded viies omavahel tihedalt seotud valdkonnas:

- 1) planeerimise ja juhtimise täiustamine;
- 2) kaubanduse ja tööstuse vaheliste suhete täiustamine;
- 3) kaubandusorganisatsioonide majandusliku iseseisvuse laiendamine ja isemajandamise arendamine;
- 4) kaubandusorganisatsioonide õiguste laiendamine tootmise ja sotsiaalse arengu vallas;
- 5) töökollektiivide huvi suurendamine kaubakäibe kasvuks, elarikkonna teenindamiseks ja töötasustamise täiustamine.

Määruse kohaselt on sisse viidud olulisi muudatusi juhtimisse ja planeerimisse (üleminek majanduslikele juhtimismeetoditele, kaubandusorganisatsioonide iseseisvuse laienemine planeerimisel, tsentraliseeritult kinnitatavate plaaninäitajate vähendamine, majandusnormatiivide osa suurendamine, liigse reglementeerimise kõrvaldamine), kuid lõpptulemuste, kõigi vahendite ja ressursside ning nendega

seotud kulutuste õigete omavaheliste arenguproportsioonide kujundamiseni ei ole jõutud.

Kaubanduse ja tööstuse vaheliste suhete täiustamise valdkonnas fikseeriti määruses nõue, et tööstuskaupade tootmisplaanide aluseks saavad kaubanduse tellimused ja hulgilaatade töö tulemused; keelati lülitada tootmisplaanidesse kaupu, mida kaubandus pole tellinud; nähti ette eristada tellimusavaldustes ja tellimustes kaupu lastele, noortele ja vanuritele; lubati kaubandusorganisatsioonidel võtta müügile hankelepingutes kooskõlastamata sortimenti leppehindadega ja komisjoni korras; anti kaubandusorganisatsioonidele õigus maha kanda aktseptita korras tarnija arvelt liigselt makstud summad kaupade eest, mis tarniti varjatud tootmisdefektidega ja tagastati ostjate poolt jne. Nimetatud meetmete järjekindel elluviimine tagab kaubakäibe kasvu, kaubaressursside intensiivsema kasutamise ja käibevahenditega seotud käibekulude kokkuhoiu.

Kõige olulisemad muutused on ette nähtud kaubandusorganisatsioonide majandusliku iseseisvuse laiendamisel ja isemajandamise arendamisel.

Isemajandusliku tegevuse hindamise näitajaks (kasumi asemel) on jaotamisele kuuluvad tulud, s.t. kogutulu miinus käibekulud (ilma palgafondita). Sisuliselt on see majandusteadlaste (näiteks prof. V. Praude) pakutud kaubanduse puhastoodang. Positiivsena võib siin kohal rõhutada asjaolu, et tulude hulka lülitatakse ka saadud ja makstud trahvide, viiviste saldo. Veelgi otsesem mõju isetasuvuse printsiibi tugevdamisele oleks juhul, kui see trahvivahe läheks kaubandusorganisatsiooni käsutusse jäävate (mitte jaotamisele kuuluvate) tulude suurendamiseks.

Põhimõtteliselt on muutunud jaotamisele kuuluvate tulude kasutamise kord, kusjuures on likvideeritud kasumi n.-õ. vaba jääk. Teisiti öeldes on nüüd vaja täita kõigepealt kohustused teiste (riigieelarve, pankade, kõrgemal seisva lüli) ees, moodustada ka allahindlusfond ja järelejäänud tulud moodustavad nn. kaubandusorganisatsiooni käsutusse jäävad tulud.

Majandamise uutes tingimustes kinnitati ENSV Kaubandusministeeriumile ENSV MN ja NSVL Rahandusministeeriumi poolt riigieelarvesse tehtavate eraldiste stabiilne normatiiv protsentides jaotamisele kuuluvatest tuludest ning eraldiste plaaniline summa. Kuna puudus teaduslikul põh-

jendatud metoodika normatiivi diferentseerimiseks, mis arvestaks kas optimaalset proportsiooni riigieelarvesse suunatavate ja kaubandusorganisatsiooni käsutusse jäävate tulude vahel või kaubandusorganisatsiooni reaalseid vajadusi töötamiseks isetasuvuse printsiibil, tuletati normatiivid kaubandusorganisatsioonidele üleliidulistest metoodilistes juhendites antud metoodika /8/ kohaselt eelarvesse planeeritud (jaotatud) eraldiste summa ja jaotamisele kuuluvate tulude summa protsentsuhtena. Tulemuseks on eraldiste määrade olulised erinevused kaubandusorganisatsiooniti ja ka teatud ebastabiilsus aastati, mis kahtlemata vähendavad sisseviidud muudatuste sisulist tähendust.

Üleminek isefinantseerimisele tähendab, et pärast kohustuslike eraldiste ja maksete mahaarvamist tuludest suunatakse kõik ülejäänud kaubandusorganisatsiooni käsutusse jäävad tulud töötasustamisfondi³ ning tootmise ja sotsiaalse arengu fondi moodustamiseks. Seega sõltuvad töötasu kasv, kaubandusorganisatsiooni edasine areng täielikult töö lõpptulemusest, selle intensiivsusest. Ometi kerkib küsimus, kas kaubanduse tulususe suurendamise tagasihoidlike võimaluste juures (mahahindlusmäärad jäid samaks, küll aga suurenevad mõningad materiaalse baasi täiustamise ja teeninduskvaliteedi tõstmisega seotud käibekulud) jätkub vahendeid kaubandusorganisatsiooni enda laiendatud taastootmiseks:

- töökollektiivide huvi suurendamiseks kaubakäibe kasvu, elanikkonna teenindamise, töötasustamise täiustamise vastu;

- tootmise ja sotsiaalse arengu tagamiseks.

Madala tulususe korral aga muutub ebarealseks eelkõige kaubandusorganisatsioonide õiguste laiendamine tootmise ja sotsiaalse arengu vallas. Määruses on ette nähtud saavutada õiguste laiendamine ühtse tootmise ja sotsiaalse arengu fondi (luuakse kaubanduse arendamise ning sotsiaalkultuuriliste ürituste ja elamuehitusfondi asemel) kasutamise alusel.

Tootmise ja sotsiaalse arengu fond moodustatakse normatiivi alusel (protsentides kaubandusorganisatsiooni kä-

---

³ Töötasustamisfond uutes majandamistingimustes moodustatakse kahe varasema fondi (palgafondi ja materiaalse ergutamise fondi) asemel.

utusse jäävatest tuludest), kuid selle fondi lõplik suurus oleneb tegelikest eraldistest töötasustamisfondi. Tagamaks vahendeid töötajate materiaalseks stimuleerimiseks (teisiti öeldes töötasustamisfondi moodustamiseks) kinnitas ENSV KM oma jaekaubandusorganisatsioonidele väga madala normatiivi tootmise ja sotsiaalse arengu fondi moodustamiseks. Siit tõstatub küsimus, kas nendest vahenditest jätkub kõigi määruses lubatud ürituste finantseerimiseks kaubandusorganisatsioonis, mahajäämuse likvideerimiseks sotsiaalse elu vallas.

Töökollektiivide huvi suurendamise peab tagama ühtne töötasustamisfond, mis moodustatakse palgafondi ja materiaalse ergutamise fondi asemel. Seejuures on intensiivarengu tagamiseks töötasustamisfondi moodustamine kahekordselt normeeritud:

1) normatiiviga protsentides kaubandusorganisatsiooni käsutusse jäävatest tuludest;

2) töötasustamisfondi ja kaubakäibe kasvutempode suhte normatiiviga. Kahtlemata tagab selline topeltnormeerimine töötasustamisfondi taseme (protsentides kaubakäibest) alanemise. Ainult kas on põhjendatud igal pool ühtmoodi lähenemine, kui lähtesituatsioonid on erinevad. Pealegi ei tohi töötasustamisfondi taseme alanemise nõuet kaubanduses absolutiseerida. Viimane on õigustatud ainult siis, kui see saavutatakse tööviljakuse tõusu tulemusel (tööviljakuse kasv ennetab keskmise palga kasvu, kusjuures tööviljakus kasvab töö mehhaniseerimise ja teadusliku töökorralduse tõttu). Positiivseks ei saa lugeda töötasustamisfondi taseme alanemist, kui see on tingitud tööjõu puudusest (sellega kaasnevast teenindus kvaliteedi langusest) või mitteküllaldasest stimuleerimisest (keskmise palga langusest).

Määruse kohaselt on ette nähtud tugevdada kõigi töötajate töötasu sõltuvust nende tegevuse lõpptulemustest, kasutada laialdasemalt lisatasude süsteemi (lisatasu juhtidele, spetsialistidele, teenistujatele isikliku panuse eest kuni 50 % ametipalgast, kutsemeisterlikkuse lisatasu töolistele kuni 24 % tariifimäärast, lisatasu kutse- ja ametikaasluse eest kuni 50 %, spetsialistidele ja teenistujatele ajutiselt puuduva töötaja töö tegemise eest lisatasu kuni 50 % jt.), kehtestada töö organiseerimise põhi- vormiks brigaaditöö kollektiivsete tükitööhinnete alusel, arvestades iga töötaja tööpanust. Kuna üleminekul majanda-

mise uutele tingimustele puudusid metoodilised soovitused, lahendusvariandid selle kohta, kuidas komplekselt hinnata üksikute kaupluste panust kaubandusorganisatsiooni ees seisvate ülesannete lahendamisel (ka tulususe kujunemisel) ja kuidas selle panuse alusel kujundada nende töötasustamisfond (ka sotsiaalne areng), jäid sisuliselt lahendamata mitmed majandamismehhanismi täiustamisega seotud organisatsioonisisised probleemid. Ometi oleneb just kauplusest, töökollektiivist määruses püstitatud lõppeesmärgi saavutamine.

Järelikult tuleb kaubanduse juhtivorganitel, teadlastel ja praktikutel teha veel tublit koostööd, et realiseeruksid kõik ühismääruses sisalduvad positiivsed momendid haru üleminekuks intensiivarengule.

KIRJANDUS

1. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus nr. 842, 17. juulist 1986. a. "Planeerimise, majandusliku stimuleerimise ja juhtimise täiustamisest riiklikus kaubanduses ja tarbijaskooperatsioonis" // Noorte Hääl. - 1986. - 5. aug.
2. Rõžkov N. NSV Liidu majandusliku ja sotsiaalse arengu põhisuundadest aastaks 1986 - 1990 ning ajavahemikul kuni 2000. aastani. - Tln.: Eesti Raamat, 1986.
3. Metsandi A. Jaekaubanduse arenguprobleeme ENSV Kaubandusministeeriumi süsteemis: Diplomitöö / Juhendaja dots. A. Siimon. - Trt., 1987. (Käsikiri TRÜ kaubandusökonoomika kateedris).
4. Tootmise intensivistamine: Oppevahend tööstuse ja teiste rahvamajandusharude töelistele. - Tln.: Eesti Raamat, 1987.
5. Ökonoomne majandus. - Tln.: Eesti Raamat, 1985.
6. Киракозова Н., Сырова В. Основа ускорения-интенсификация // Советская торговля. - 1987. - № 1. - С. 32-36.
7. О методических рекомендациях по определению социально-экономической эффективности предприятий и организации государственной розничной торговли: Приказ МТ СССР № 0147-75 от 7 сентября 1984 года.
8. Сборник нормативных и методических материалов по применению новых методов планирования и экономического стимулирования, разработанный во исполнение постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17 июля 1986 г. № 842. - М.: МТ СССР, 1986. - 134 с.

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ТОРГОВЛИ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

А. Сиймон

Р е з ю м е

Главным стратегическим направлением развития экономики на современном этапе является интенсификация общественного производства, перевод всех отраслей народного хозяйства на рельсы интенсивного развития. Переход на интенсивный путь развития требует, как правило, преобладающей и растущей роли интенсивных факторов - роста производительности труда, повышения фондоотдачи, ускорения скорости обращения товаров. В то же время надо сосредоточить внимание на таких факторах, которые дадут возможность комплексно интенсифицировать трудовой процесс. Таких факторов два: научно-технический прогресс, совершенствование хозяйственного механизма. Научно-техническому прогрессу отводится ведущая роль в интенсификации, но целенаправленное совершенствование хозяйственного механизма создает благоприятные условия для использования, реализации достижений научно-технического прогресса. Важным этапом совершенствования хозяйственного механизма является переход на новые условия хозяйствования. Новые условия хозяйствования предусматривают совершенствование планирования и управления, экономических связей между торговлей и промышленностью, расширение самостоятельности организации и развитие хозяйственного расчета, расширение прав организации в области производственного и социального развития, повышение заинтересованности трудовых коллективов в росте товарооборота и улучшении качества торгового обслуживания. Совершенствование хозяйственного механизма в торговле создает условия для перехода отрасли на интенсивный путь развития.